

„HELYÜNK EURÓPÁBAN”

(Beszélgetés dr. Fekete Lászlóval az MTA Közép- és Kelet-Európa Kutatóközpontjáról)

„AETAS”: Az 1981-ben alakított központ mennyiben folytatója a megszüntetett Teleki Intézet hagyományainak?

Fekete László: Mikor 1981-ben a csoport tagja lettem, nekem is ez volt az első kérdésem Berend T. Ivánhoz. Ez a kérdés nem indokolatlan, hiszen a magyar historiográfiában az összehasonlító történeti kutatások a Teleki Intézetben kezdődtek el. Olyan történészek kezdtek itt a pályájukat, mint Kosáry Domokos, Benda Kálmán, Makkai László és mások, akiknek munkássága a történészek későbbi generációi számára is meghatározó. Talán ez volt az egyik első jelentős történeti műhely, amely az addig szinte kizárólag nemzetközponitú és meglehetősen konzervatív szellemű magyar történetírást igyekezett felzárkóztatni az akkori európai élvonalhoz. Mégis azt kell mondjam, hogy kontinuitás nincsen. Nem lehet egyszerűen összekötni az egykor átmetszett szálakat. Más történelmi korszakban születtek ott a munkák és tervek, amely egyszer és mindenkorra elmúlt, s amelyről nekünk – lévén, hogy csoportunk tagjai fiatalok – már semmiféle közvetlen élményanyagunk nincs. Az már történelem, amely ugyanakkor hátrahagyta a közép- és kelet-európai térség múltjára, jelenére és jövőjére vonatkozó megválaszolatlan és talán megválaszolhatatlan kérdések sokaságát; ezeket nekünk most újra kell megfogalmaznunk. Vagy talán éppen ez jelenti a kontinuitást?

Mi a társadalom, a város és a mezőgazdaság történeti útjait vizsgáljuk a 19–20. századi Közép- és Kelet-Európában. Az egykori Teleki Intézetben folyó kutatások az időben messzebbre nyúltak vissza. Ugyanakkor voltak olyan tervek, hogy csoportunk a néprajzosok, irodalomtörténészek, zenetudósok, nyelvészek, jogászok, szociológusok, közgazdászok és történészek együttgondolkodásának fórumává váljék, amely egyesült erővel tisztázná a közép- és kelet-európai térség történeti útjának általános problémáit. Ennek feltételei – részben gazdasági okok miatt – ma nem biztosítottak. Másrészt az Otto Neurath által a két világháború közötti időszakban elindított „egyesített tudomány” nemzetközi mozgalma, vagy hasonló kezdeményezések sajnos többnyire csak a retorika szintjén vannak jelen a tudományos életben. Nehéz áttörni a 19. század elején az egyes tudományágak között kialakult merev elhatárolódásokat. Jelenleg csak történészek, illetve gazdaságtörténészek – akik a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem gazdaságtörténeti tanszékén szerezték képzettségüket – dolgoznak csoportunkban.

„A”: A mai történettudományban vita tárgya a régió értelmezése, földrajzi kiterjedése. A Központ milyen földrajzi koordináták közé tette kutatási területét?

F.L.: A megalakuláskor megfogalmazott elképzelés szerint a csoportnak elsősorban a keleti német területeknek, Lengyelországnak, a Habsburg birodalom országainak és a Balkán országainak történetét kell vizsgálnia. Természetesen úgy, hogy a tágabb térséget övező – orosz, német és ottomán – birodalmak történelmére is kitékintene, enélkül a közép- és kelet-európai térség történeti problémái különben sem érthetőek. Minthogy a russzisztikának vagy a germanisztikának vannak jelentős műhelyei, az orosz és szovjet, valamint a német történelem esetében ez nem jelent nehézséget. Az Ottomán birodalom 19–20. századi történelmét illetően itthon nemigen tudunk ilyen műhelyre támaszkodni.

Mondhatni, a csoport történeti kutatásainak földrajzi területét nem annyira a koordináták, mintsem a lehetőségek korlátozzák.

Azonban arról sem szabad megfeledkezni, hogy a közép- és kelet-európai régió nekünk nem földrajzi, hanem történeti, kulturális, politikai és gazdasági probléma. A történész szellemi tereptárgyait nemcsak folyók és völgyek, a folyóvölgyek, a síkságok és hegységek, hanem a megélt történelem, a nyelv, a kultúra, a társadalmi szerkezet, a mentalitás, a gazdaság azonosságai, hasonlóságai és különbözőségei alkotják. Szellemi tereptárgyaink számunkra éppúgy léteznek, s létezésük éppolyan erős relevanciával bír, mint a földrajztudós számára a koordináták közé fogott földrajzi tér fizikai realitása. A közép- és kelet-európai térség történelmi tulajdonképpen fejlődéelméletek, amelyekben a történész önmaga és közössége értékeinek európai státuszát keresi. Ezért inkább azt mondanám, hogy a Központ kutatási területe fiktív tér: a közép- és kelet-európai ember anyagi és szellemi kultúrájának tere.

„A”: Hányan dolgoznak a Központban és milyen annak a belső felépítése? A fő témákon kívül vannak-e másodlagos kutatási programok?

F.L.: Mint már említettem, tizenöt kutató három, a társadalom, a város és a mezőgazdaság történeti útjait vizsgálja a 19–20. századi Közép- és Kelet-Európában. A csoporton belül az egyes témákra szűkebb csoportok, teamek alakultak. A várostörténeti teamnek Gyimesi Sándor, a társadalomtörténetinek Bácskai Vera, s az agrártörténetinek Gunst Péter a vezetője. Gyimesi Sándor egyben a Központ igazgatója is 1986 óta. Természetesen az egyes teamek között nincs szigorú elhatárolódás, ez egyébként képtelenség is lenne egy komparatív történeti kutatásokkal foglalkozó csoport számára.

Ami a készülődés és megvalósult kutatási terveket illeti, rögtön az elején kell szólnom a Helyünk Európában című kétkötetes válogatásunkról. 1981 őszén fogtunk hozzá a magyar történeti, társadalomelméleti és politikai régióelméletek összegyűjtéséhez. Tekintettel a források hatalmas mennyiségére, a munka első szakaszában az 1918 és 1985 között megjelent nézetek és koncepciók összegyűjtésére vállalkoztunk. Ez a munka 1987 januárjában jelent meg a Magvető Kiadónál. Eredeti elképzelésünk az volt, hogy ezt a feltáró munkát a közép- és kelet-európai országok történeti, társadalomelméleti és politikai elméleteinek összegyűjtésével és elemzésével folytatjuk. Sajnos, ennek a folytatásnak a feltételei nincsenek meg. Ezt a feltáró munkát nemzetközi közreműködés nélkül nem lehet magas színvonalon elvégezni; helyzetünket nem segíti, hogy hasonló intézmények a környező országokban nem – legyünk optimisták, még nem – működnek. Nehezítené az együttműködést az is, hogy a politikai játéktér némi tágulásáról nem mindenhol beszélhetünk, s néhány ország talán szemérmesebben takargatja jelenlegi politikai irányvonalától bármilyen irányban eltérő hagyományainak „foltját”. Örvendetes viszont, hogy biztatást kaptunk a munka folytatására. Visszalépve az időben néhány évtizedet, most a magyar történeti, társadalomelméleti és politikai gondolkodás 19. századi és 20. század eleji vonulatainak feltárása folyik.

Ami az említett másodlagos kutatásokat illeti, jut némi idő egyéni kutatások folytatására is. Magam például történelemelméleti kérdésekkel foglalkozom.

„A”: A kutatás szempontjából preferenciát élveznek-e azok a területek, ahol most is él magyar kisebbség?

F.L.: A nemzetiségi kérdés, a magyar kisebbségek történetének és jelen helyzetének vizsgálata nem feladata csoportunknak. Mi komparatív történetírással foglalkozunk, ahol a politikai határok már nem jelentenek szent és sérthetetlen akadályokat. A kapcsolatrendszereket, a különbözőségeket és hasonlóságokat vizsgáljuk, ahol az etnikai nemzeti hovatartozás nem a nemzetállamon belül, hanem egy tágabb regionális,

összehasonlításban képezi a kutatás tárgyát. Ugyanakkor világosan látnunk kell azt is, hogy a közép- és kelet-európai történelmi lét elszenvedőinek csak egyike a magyarság.

„A”.: Milyen anyagi lehetőségekkel rendelkezik a Központ, és változtak-e ezek a lehetőségek az új, nehezebb gazdasági szituációban?

F.L.: Anyagi helyzetünk – némi eufémizmussal élve – a kezdetektől szerénynek mondható. Ez a helyzet az évek során nem változott, s az utóbbi években jelentősen romlott. Elhelyezési problémáink vannak, az újabb szakirodalom beszerzésére fordítható összegek is fogynak. Mint ahogy a többi társadalomtudományi kutató intézet, mi is elszenvedjük nemcsak a jelenlegi általános válság, hanem a több évtizedes „racionáliság” valamennyi következményét.

„A”.: Milyen konkrét témákban várhatunk eredményeket a közeljövőben, milyen új kiadványok jelennek majd meg?

F.L.: Nos, a helyzet az, hogy mi csak termelünk, csak termelünk, de a tudományos folyóirat és könyvkiadás valahogy nem tudja felvenni ezt a ritmust. Az 1987 januárjában megjelent Helyünk Európában gyakorlatilag 1983 nyarára elkészült. Az ítéletre bízom, hogy ebben a kis magyar kiadási rekordot vagy mást látsz. Sajnos, több kiadványunk helyzete ennél is kedvezőlenebb. A hosszú kiadói átfutások és pénzhiány miatt a csoport magára vállalta a kiadás feladatát, ami természetesen azt is jelenti, hogy igénytelenebb formában és alacsonyabb példányszámban tudjuk csak megjelentetni a munkákat. Egy nemzetközi közreműködéssel készült agrártörténeti kötet sorsa 1982 óta bizonytalan.

Nem annyira közismert, ezért itt megemlítem, hogy 1986-ban jelent meg Bácskai Vera szerkesztésében Bürgertum und bürgerliche Entwicklung in Mittel- und Osteuropa című vaskos tanulmánykötet.

„A”.: Ez magyar nyelven nem lesz hozzáférhető?

F.L.: Bár külföldön nagy érdeklődés mutatkozik a kötet iránt, tudomásom szerint magyar nyelvű kiadását nem tervezik.

„A”.: Abban, hogy nem fog megjelenni magyarul, kiadói okok játszanak közre, vagy úgy gondolja a vezetőség, hogy Magyarországon nem lenne iránta érdeklődés?

F.L.: Lehet, hogy nem az én feladatom megítélni, lehet, hogy nem is tudom megítélni, de úgy vélem, hogy a magyar társadalomtudomány előrelépésének egyik legfőbb akadálya az a kiadói és általában információs rendszer, ami ma Magyarországon működik. Pontosabban, nem működik. A kiadó a közönség érdektelenségére és pénztelenségére, önnön pénztelenségére, papírhiányra hivatkozik. A nyomda ugyanúgy szenved valamitől és hivatkozik valamire. S ebben a nyomorúságos állapotban a munkák (és persze az emberfők) járnak a legrosszabbul, amelyek végsősoron létrejöttek és amelyek évekig, akár egy évtizedig is pihenhetnek a szerkesztőségek polcain. Az Akadémiai Kiadó nagy tabula rasaja jól példázza ezt a tarthatatlan állapotot. Ne áltassuk magunkat azzal, hogy a történettudományi munkákat kevésbé fenyegeti az elévülés veszélye. Mert, hogy egy tekintélyre, Szent Ágostonra hivatkozzam, a történelemnek nemcsak a múlt elbeszélése, hanem mindenekelőtt a tennivalók tanítása a feladata. A múlt megértése az alkotó ösztönzések egyik legfontosabb forrása. Egy ország történeti világlátása, a múltjához, saját világához való viszonya és jövőképe alakulása szempontjából rendkívül fontos, hogy az új eredmények késedelem nélkül eljussanak olvasójához, mert ezek a tennivalók gyorsan változnak. A társadalom a tudomány segítségével nem tudja pontosan észlelni ezeket a kihívásokat és tennivalókat, következésképpen szembenézni is képtelen velük. Ezt a feladatot, az alkotó ösztönzések feladatát ma nálunk gyöngén látják el.

Az említett gondok miatt a csoport tagjai különböző történeti, társadalomelméleti folyóiratokban publikálnak. Tehát, sajnos, a tanulmányok egy része közös kötetben nem jelenik meg.

„A”.: Hallottuk a hírt, hogy a központ tagjai készítenek egy többkötetes „Közép- és kelet-európai országok története” című egyetemi tankönyvet. Mi igaz a hírből?

F.L.: A hír igaz. Sajnos azonban a szükséges kutatási pénznek, amelyek egy ilyen nagyszabású vállalkozás kivitelezéséhez szükséges, csak egy részével rendelkezünk. Jobb idők reményében, ennek a munkának az alapozása folyik most. Annyiben pontosítanom kell a hírt, hogy nem kifejezetten tankönyvnek készül ez a mű, de természetesen a középiskolai tanárok és egyetemi hallgatók is haszonnal forgathatják majd tanulmányaikhoz. Az első két kötete a 18. század végétől az első világháború végéig, a harmadik kötet a két világháború közötti időszakban vizsgálja majd a közép- és kelet-európai térség történetét.

„A”.: Milyen nemzetközi kapcsolatokkal rendelkezik a Központ?

F.L.: Mint említettem, a környező országokban hasonló jellegű komparatív kutatócsoport nem működik, de azért nem vagyunk teljesen egyedül Kelet-Európában. A lengyel kutatókkal való kapcsolataink kifejezetten szorosak. Sőt, arról is beszámolhatok, hogy többéves hiábavaló kísérletezés után egy kollégánk nemrégiben a Román Tudományos Akadémia szívesen látott vendége volt.

„A”.: Hogyan lehetne elhelyezni a Központot a jelen nemzetközi tudományos életben, mennyire ismert és elismert tevékenysége?

F.L.: A csoport rövid múltja során megszervezett két nemzetközi tudományos konferenciát itt Budapesten, vezetői több nemzetközi konferencián szekciókat vezettek. Kollégáim hosszabb ideig a Max Planck Intézet vagy a müncheni Kelet-Európai Intézet vendégei voltak. Magam pedig három évig a binghamtoni (New York) Fernand Braudel Center munkatársa voltam Immanuel Wallerstein vezetésével, s az ottani egyetem Szociológiai Tanszékén történelemelméleteket tanítottam.

„A”.: Köszönöm a beszélgetést.

A beszélgetést PIKÓ ANDRÁS készítette